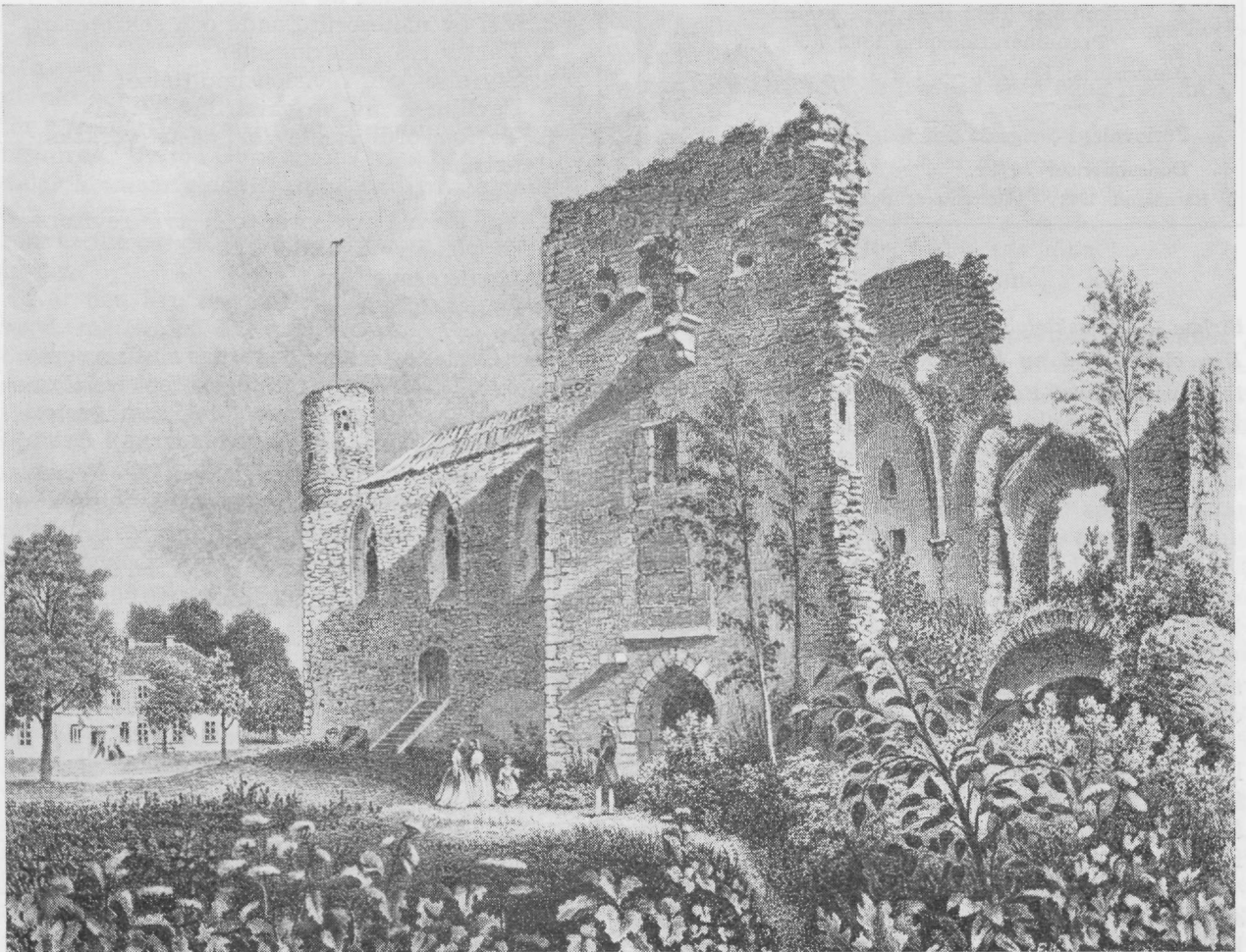

KUSTBON

Nr 2. Årgång 19

ORGAN FÖR
ESTLANDSSVENSKARNA I SVERIGE

Juni 1962

På Padis klostrets område låg fordom Harriens största svenskorter. Klostret, som tillhörde cistercienserorden, började uppföras 1310. Efter att ha genomgått växlande öden eldhärjades det på 1600-talet och ligger sedan dess i ruiner. — Bilden visar v. Stavenhagens stick av klosterruinen vid mitten av 1800-talet.

Utgiven av Svenska Odlingens Vänner.

Redaktör och ansvarig utgivare: *Edvin Lagman*.

Redaktionssekreterare: *Lars Broman*.

Red. och exp. Eknäsvägen 2, Stockholm K.

Kustbons postgiro: 19 72 07. Tel. 53 16 37.

Utkommer 1962 med fyra nummer.

Prenumerationspris 1962 7 kr.

Annonspis: 1/1 200:—, 1/2 115:—, 1/4 60:—,
1/8 35:—

Förlovnings-, vigsel- och födelseannonser 5 kr.

Dödsannonser 30 kr.

Härnösand: 1962 — Härnösands Boktryckeri Aktiebolag

Innehåll:

Sid.

<i>Birkas — svenskbygdens hjärta</i> av E. Lgm	2
<i>Den blomstertid nu kommer</i> av Arthur Johanson	3
<i>Möte med Svensk-Estland II</i> av Gideon Danell	4
<i>Kitas Irja</i> av Edvin Lagman	10
<i>Dödsrunor, familjenytt och bemärkelsedagar</i> ..	13—16

BIRKAS

— svenskbygdens hjärta

Under den vackraste tiden på sommaren, då solen sken i blånande sky över bygden, då sunnan dansade kring fälten och klöverns kransar spred "sin sommardoft till alla loft i grönkädd by", ringlade ett cykeltåg någon söndag upp mot Birkas folkhögskola i den gamla herrgårdsbyggnaden på åsen. Estlandssvenskarna samlades till sommarfest.

Sommarsamlingen hörde till den festliga sidan av det kulturarbete, som Birkas folkhögskola bedrev alltsedan sin tillkomst i början av Estlands fristatstid. Främst på programmet stod alltid sången, denna underbara makt, som kunde få människor att sträva genom mörker och snö, genom lera och issörja milslånga vägar till körrepetitioner och en stunds samvaro.

*Klinga visa och sjung fiol!
Spela på hjärtats strängar!
Värm våra sinnen som sommarsol
lyser på bygdens ängar!
Bred den glans över vardagsid,
som ger tankarna vingar,
stämmer själen till helgdagsfrid,
läkdom åt sorgen bringar!*

KALLELSE TILL SOV:s ÅRSMÖTE och Estlandssvensk Hembygdsdag

Föreningen Svenska Odlingens Vänner
håller årsmöte och estlandssvensk
hembygdsdag
söndagen den 19 augusti kl. 11.00
i Baggensalen, Saltsjöbaden

Dagordning för SOV:s årsmöte

1. Godkännande av kallelse till årsmöte
2. Val av mötesordförande och sekreterare
3. Val av två justeringsmän
4. Styrelse- och revisionsberättelse
5. Beviljande av ansvarsfrihet
6. Val av ordförande för nästa verksamhetsår
7. Val av styrelseledamöter
8. Val av två revisorer och två revisors-suppleanter
9. Medlemsavgiften
10. Övriga frågor

Efter årsmötesförhandlingarnas slut serveras kaffe kl. 12.30. Samvaron fortsätter med föredrag av prosten Hjalmar Pöhl, som ger en analys av förhållandena i u-länderna i Asien och Afrika samt reseintryck därifrån. Musik, allsång, gammaldans och ringlekar följer.

Förbindelser: Tåg från Slussen var 40:nde minut kl. 9.40, 10.20, 11.00 osv. Från Saltsjöbaden 13.40, 14.20, 15.00, 15.40, 16.20, 17.00, 17.32, 18.00.

Pris tur—retur kr. 3.50, barn 6—12 år kr. 1.80. Rabattkort om 10 resor kr. 16.50.

Alla hjärtligt välkomna!

Styrelsen för
SVENSKA ODLINGENS VÄNNER

Signe Strömborgs visa fick ju karaktären av ett motto för estlandssvenskarna. Och för Birkasvännerna, folkhögskolans egen förening, var den det centrala motivet. Man skulle kunna säga, att visan brusade direkt ur svenskbygdens hjärta, när kören sjöng bland syrenerna i parken.

Sången förknippades på ett intensivt sätt med aktiv verksamhet. Den var ett av de främsta vapnen i kampen för det kulturella framåtskridandet, den gav glans åt vardagens göromål, den skapade lust kring utsädesorter och konstgödsel. Ingenting var då naturligare än att sången klingade vackrast på Birkas, där fröna till svenskbygdens framtid såddes.

Arthur Johanson:

Den blomstertid nu kommer . . .

Den kristna trons urkund, bibeln, berättar om en lustgård, en ljuvlig oas med rinnande bäckar och ymnigt bärande fruktträd. På samma sätt tecknas i bibeln evigheten som ett paradys, där människan kan vara tillfreds och utan brist. Även hela den bildvärld, som återger evangeliets djupa sanning, dröjer vid samma slags symboler. "Om någon törstar så komme han till mig och dricke." Frälsningens fullhet uppenbaras i att "du leder mig till gröna ängar och friska vatten och vederkvicker min själ". På sin färd genom länder och kulturer har denna bildvärld ständigt berikats. Kyrkofädernas skrifter bär vittne om hur den grekiska tanken om ljus och mörker, om himmelskt och jordiskt blir de redskap man använder för att levandegöra den stora sanningen för människorna. Uppe i Germaniens höga berg och djupa dalar kommer riddarborgen med som en symbol, och Luthers förnämsta psalm handlar om Gud, som är för oss en "vändig borg, han är vårt vapen trygga."

När den kristna tron nådde upp till den höga nord, mötte den där mycket som var olikt den övriga världen. Inte endast i fråga om kultur och sed utan också när det gäller naturens rytm i årstidernas växling. Det beror väl mest på vanan att vi "när juldagsmorgon glimmar", går till stallet, fastän det är mycket stor skillnad mellan herdarnas vaknatt i Betlehems ängd och en färd till julottan över snöiga vägar och under gnistrande rimfrostklädda granar. På samma sätt har vi våra bekymmer med advent, då palmkvistarna strös på vägen och kläderna läggs som en matta, där

Som alltid när det gäller de vackra minnena — det är ju de som blir kvar, de andra sällas ut — får även Birkas-festerna ett mildt vemodsskimmer över sig. Sången som en kraft, en aktivitet, ett vapen i kampen för ett upphöjt mål, det var något att röra känsliga estlandssvenska hjärtan med. Men nu har den tynat bort. Ja, visst är det fortfarande roligt att sjunga, det märks varje sommar i Saltsjöbaden, men nu sjungs det ur bok, och mångstämmigheten har för länge sedan förtonat. Den aktiva sången är till för grupper på marsch framåt. Vi är inte längre någon grupp på marsch framåt. Sången är inte längre något vapen i vår hand. Vi behöver den inte annat än för att få den rätta stämningen över minnena. Och detta är en klen motivering för dess existens, ty minnena är inte det väsentligaste i tillvaron — de är endast till för att göra nuet lättare att förstå och behärska.

Och dock — visst binder oss fortfarande starka trådar vid de soliga sommarfesterna i den gamla parken på Birkas — svenskbygdens hjärta. Ty icke av bröd och flotta bilmärken allenast . . .

E. Lgm.

konungen drar fram. För oss går året då in i sin mörkaste tid, och det är egentligen inne i kyrkans fredade rum som adventet förnimmes starkast.

Men våren och sommaren i nord är helt i samklang med evangeliet. Då förnimmer vi som aldrig förr "Guds godhets rikedom". Då förenas natur och nåd på ett säreget sätt. Tempelklockorna ringa, men så gör även de fagra blomstren.

*"Nu svalkar aftonvinden i aklejornas lid,
och gula liljeklockor ringa helgsmål och frid."*

Äntligen har vi funnit något som stämmer överens med det liv som vi sträcker oss efter. Vi känner igen Grundtvigs psalm i våra egna hjärtan.

*"Snart alla ängar stå i skrud
och skogen kläder sig som brud,
När livets krafter blomma.
Så komme vår i Jesu namn
i folkens liv, i kyrkans famn,
till alla själars fromma."*

För oss betyder "den blomstertid nu kommer", att tecken på "Guds godhets rikedom" är nära. Då naturen öppnar sin förut dolda värld och slår ut i blomning, då är det som skulle varje träd och gräs på vår mark få stämma och talande tunga. Påminnelsen om Guds godhets rikedom ligger nära. Så var det även för honom, som vi kallar Människosonen. När han vandrade över Galileens berg med sina vänner, kunde han inte undgå att säga till dem: "skåden liljorna på marken huru de växa. De arbeta icke, ej heller spinna de; och likväl säger jag eder, att icke ens Salomo i all sin härlighet var så klädd som en av dem". Hur måtte inte lärjungarnas klenmodiga hjärtan ha bävat av glädje, när de tänkte sig själva som liljor i Guds vård!

När biskop Israel Kolmodin år 1693 var på väg till en liten kyrka på norra Gotland för att predika, slog han sig för en stund ner vid Hångers källa för att vila en stund. Runt omkring såg han de fagra blomsterängar, och strax intill sig hade han lundens gröna träd. Han överväldigades av skönheten som han såg och diktade en liten sommarvisa, som med tiden blev en av vår kyrkas käraste sommarpsalmer. Därtill kommer att två av kyrkans högtider infaller under denna blomstertid, himmelfärdsdagen och pingsten. Pingstens överflödande liv tecknas för oss bättre i de fagra blomsterängar än i någon annan symbol, och synerna över ett svenskt sommarlandskap är den vackraste ramen till den öppnade himmel, som lyser över oss alla, när Gud kröner året med sitt goda.

Den blomstertid nu kommer vill påminna oss om att även där som vinter och is för inte länge sedan var enväldiga härskare, där spirar nu de

Gideon Danell:

MÖTE MED SVENSK-ESTLAND

II

Söndag på Runö.

När man kom tillbaka till Estland efter första världskriget, var det stora förändringar som timat i detta lilla gränsland mellan öst och väst. Efter ryska revolutioner och tyskt sammanbrott hade Estland, liksom Lettland och Litauen, vunnit sin politiska självständighet genom ett tappert och blodigt frihetskrig. När esterna och letterna gingo ut i detta krig för att efter 700 års politiskt och socialt förtryck erövra sina egna länder, hade deras ledare lovat dem, att de ej skulle behöva återvända till ett nytt slaveri under tyska godsägare. "Das Land der deutschen Herren" skulle förvandlas till fria moderna demokratier. En radikal jordreform ställdes först och främst i utsikt. På andra villkor hade det ju ej varit möjligt att få ut skarorna till ett företag, som länge såg ytterst ovisst ut. Men det nya programmet passade

skönaste blomster. Jorden rymmer mycket, som är svårt för oss att förlikas med. Där finns mycket som är bundet, fånget, tillbakahållet, nerfruset. Men vi tror ändå på jordens och mänsklighetens blomstertid. "Du nalkas, ljuva sommar."

"Du milde Jesu Kristi, vår glädjesol och sköld,
Ditt ljus och hägn ej briste, uppvärm vart sinnes köld.

Giv kärlekseld i hjärta, men dämpa lustans brand:
Vänd bort all sorg och smärta med mild och märk-
tig hand."

också ihop med de segrande makternas plan att upprätta en barriär av nya stater mellan Ryssland och Tyskland, och planen genomfördes.

När jag sommaren 1922 återsåg Estland, var det alltså ett helt förändrat land som jag kom till: visserligen blödande och fattigt efter revolutioner och krig, men fullt av beslutsamhet att skapa nytt och redan på god väg trots allt. Jag hade förmånen att få göra överresan tillsammans med ärkebiskop Söderblom på hans färd med d:r Alfred Ekströms motorbåt. En av de första personer vi mötte, när vi stego i land på Dagö efter den rätt ansträngande natten, var en baron Ungern-Sternberg. Han presenterade sig som "un ci-devantier, wie die Franzosen sagen". Hade det varit i gamla tider, skulle det ha varit honom en ära att få se sällskapet på middag, men nu var han "ein Bauer" och måste "das Heu machen". Han hade förut ägt och väsentligt själv grundat det lilla industrisamhället Kertell; nu var allt annorlunda. Han bodde själv i ett hus, som han en gång hade låtit uppföra åt ett par av sina pensionerade hembiträden.

Detta, att den förut rika och härskande godsägarklassen blivit utarmad, var väl det som först slog besökaren. Baron Gustav von Taube på Rickholtz hade mördats av bolsjevikerna, medan de härskade i landet mot slutet av 1917; hans familj bodde kvar i det gamla hemmet, och med eget arbete skötte de om den lilla återstoden av godset

Strandmotiv från Runö.

som de fått behålla. Största delen av det vidlyftiga godset var uppdelat i smålotter och överlämnad till deltagare i frihetskriget. Att bitterhet rådde på de flesta håll bland dessa fördettingar var ej att undra på. Jag erinrar mig hur en sådan utarmad godsägare under ett samtal med mig plötsligen kom inpå mig, tog fatt i min klockkedja och yttrade: "Wenn ich jetzt Ihre Uhr nehme, was ist das?" Jag kunde ju inte kalla det för annat än stöld. "Ja, aber wenn man mein Gut nimmt, das ist nicht zu stehlen, das nennt man Sozialisieren oder so was Schönes". Det lönade sig knappt att i en sådan situation börja tala om historisk skuld. Den redan till marken slagne ställer man sig ju inte och trampar på.

När Estland mitt under pågående världskrig den 24 februari 1918 hade förklarar sig fritt, hade Hans Pöhl varit med som svenskarnas representant. Han blev också medlem av den första regeringen som "svensk minister" och satt sedan i den estländska riksdagen ända till sin död den 22 januari 1939. Till de moderna statsrättsliga principer, varpå den nya staten skulle byggas upp, hörde också rätt för folkminoriteterna till s. k. kulturell autonomi. Att härav blev en verklighet för svenskarnas del får man i främsta rummet tillskriva Pöhl och den allmänna aktning han tillvann sig bland det nya estländska rikets ledande män. Vid hans sida stod nu framför allt Nikolaus Blees, som fick övertaga den nya befattningen som "svensk folksekreterare" i undervisningsministeriet och därmed som chef för det svenska skolväsendet i landet. Sedan 1918 redigerade Blees även en estlandssvensk veckotidning, *Kustbon*.

Med entusiasm byggde esterna upp ett nationellt skolväsen efter de nyaste pedagogiska principerna och — kanske man får säga — slagorden. Det gällde för svenskarna att ej bli efter. En fortbildningskurs för de estlandssvenska folkskollä-

rarna och -lärarinnorna hade hållits vid folkskoleseminariet i Uppsala sommaren och hösten 1920; samma höst hade Birkas folkhögskola upprättats med understöd från Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet, och även där höllos kurser för folkskollärarna. Birkas' förste rektor var läraren vid Uppsala-seminariet Kaleb Andersson, och han utförde under fyra första åren tillika med sina medarbetare ett beundransvärt pionjärbete under mycket pressande ekonomiska och andra yttre förhållanden. I det hela hotades svenskarna av handicap i sitt folkbildningsarbete, därigenom att deras lärare ju ej kunde få lämplig svensk utbildning i det egna landet och över huvud taget genom avsaknaden av högre läroanstalter, som icke på samma gång förde bort från svenskheten. Sambandet med Sverige och det svenska Finland blev under dessa förhållanden allt angelägnare. Den svenske ärkebiskopens resa i landet, varunder han besökte samtliga svenska bygder, gjorde följaktligen gott. Den blev ock mycket uppmärksam i Estland, liksom i Lettland, där han under samma resa i Riga invigde två nya biskopar.

I samband med den nya politiska ordningen i Estland hade naturligtvis även språkförhållandena vänts upp och ned: nu var estniska det fina, det kulturella språket och tyskan nätt och jämnt tåld. Eller var det bara den svenske ärkebiskopens uppträdande som gjorde att vi genast där i det lilla samhället på Dagö omgavos av personer som hade ett brinnande intresse för ärans och hjältarnas språk? Att vi skulle söka reda på gamle Wilhelm Bisa, som kort förut i Riksföreningens årsbok hade presenterats som den siste svensken i Kertell, det var självklart. Jag hade glädjen att framföra honom och hans fyraårige son Mats till ärkebiskopen på motorbåtens däck, och Mats fick där mottaga en svensk bibel med sitt namn inskrivet av Svea Rikes ärkebiskop. Gubben Bisa talade om sin svenskhet på en skral tyska. Jag tyckte han såg rätt trevlig ut, men den gamle baltiske baronen gav honom efteråt det föga smickrande betyget: "Ein Pferdedieb, wie sie alle." Det var ett vanligt uttryck om esterna från baronernas sida.

Under vår promenad genom Kertell träffade vi på en ung herr Masing, son till den avlidne läkaren i byn och tillhörande en bekant kulturfamilj i Baltikum — esterna och letterna hade i lärda skrifter stritt om huruvida släkten var estnisk eller lettisk, men nyligen hade en medlem av släkten själv i en motskrift hävdad att släkten var svensk. Unge herr Masing hade också tagit konsekvenserna härav och lärt sig svenska i Reval — Tallinn, där han trivdes i sällskapet Svenska Odlingens Vänner. Vidare föreställdes för oss klockaren på platsen, Villem Tarning — han tog f. n. lektioner av herr Masing i svenska! Och så kom prästen; han kunde inte själv svenska (bara estniska, tyska, ryska och kinesiska, han hade varit missionär i Kina), men han kunde meddela att hans fru talade svenska. Inne i kyrkan konstaterade ärkebiskopen att altarrundsanordningen var av svensk typ, icke tysk; och prästen fick tillfälle att inför Nathan Söderblom beklaga sig över

Sommaren 1922 besökte ärkebiskop Söderblom Ormsö. — På bilden ses han tillsammans med kyrkoherde Klason lämna kyrkan.

att den moderna teologien tycktes sippra in bland landets prästerskap.

På eftermiddagen av denna innehållsrika dag efter en intressant natt cyklade jag med herr Masing de 18 versten till Röicks, där de sista verkliga svenskarna på Dagö funnos. Det var en egendomlig upplevelse att få höra den 73-årige Johan Espenbaum från Kläinters (Klements-gården) i Röicks Svenskby på min begäran föra ett samtal på den gamla, nu obotligt döende svenska Dagö-dialekten med 50-åringen Johan Bäckman från Mickas, den enda gård där ännu svenskan dagligen något nyttjades. Då det inte var möjligt att få nattlogi hos den estniska klockarfamiljen Qvarnström (!), som residerade i "pastoratet" under prästvakans, fingo vi cykla tillbaka till Kertell i den sköna sommarkvällen till den fästfria familjen Masing.

Dagen därpå seglades jag över till Ormsö av herr Masing och hans yngre bror, en Dorpatstudent med ett ordentligt mensurärr på kinden. Efter en härlig seglats med matsäcksmiddag, inte utan något besvär intagen i den gungande lilla fiskarbåten, skedde landstigningen vid Förby på det naturliga sättet, att skor, strumpor, byxor och kalsonger buros i ena handen och något av gepäcket i den andra.

Hela Ormsö levde i en stor spänning med anledning av det förestående ärkebiskopsbesöket. "Ärkebiskopens båt" hade synts dagen förut, det var en torsdag — påföljande söndag skulle installationen av kyrkoherde Klason ske — men sedan hade den försvunnit åt Dagö till, lyckligtvis, ty man hade ju inte alls fejat färdigt på ön, då ärkebiskopen väntats först på lördagen. Nu hade emellertid kyrkoherden själv suttit och väntat på Rälby brygga hela natten, och än satt han där och väntade. Jag kunde "lugna ön" med att de höga gästerna skulle komma först lördag morgon, och så kunde förberedelserna återupptagas i lite större ro.

Den stora dagen, söndagen, hade verkligen varit värd en viss nervositet på förhand, den blev

minnesvärd. För Ormsö-svenskarna, liksom sedan för de andra svenskorternas inbyggare, blev ärkebiskopsbesöket något som de aldrig glömde. Gubbarna och gummorna förundrade sig över att en så "heg" herre kunde vara så vänlig och bara försöka hjälpa alla han mötte.

Sin ekumenik likmätigt predikade ärkebiskopen på eftermiddagen av installationsdagen i ett missionshus i byn Kärrslätt. Kanske ännu mera direkt och inträngande än vid den högtidliga akten på förmiddagen i kyrkan talade han till denna svenska församling ute i förskingringen. "Ni läser väl era aftonböner här ute på Ormsö, innan ni går till vila på kvällen? Får jag höra hur ni då beder?" Och den 73-åriga Katarina Lindqvist från gården Kamasa reste sig och föredrog den vers ur den medeltida Helge-Andshymnen, som var barnens morgon- och aftonbön:

*Ditt lius tänd i vårt märka sinn,
Giv kärleks digd i hjärtat in,
Evad oss fela, brista må,
Lätt oss av dina nåde få!*

Men med allvar talade han också om att han sett hur kvinnor fingo sköta plögen här på ön; han ville tro att det var undantag, för sin del hade han trott att det var något som bara förekom bland hedningarna i Afrika! "Ni sköter väl kärleksfullt om de gamla och sjuka och uppfostrar barnen till gudsfruktan och redlighet" Efter predikans slut sjöng han solo med ackompanjering av sin son gymnasisten Jon-Olof den av honom själv tonsatta Gerhardtska sommarpsalmen "I denna ljuva sommartid". Och så framträdde friförsamlingens föreståndare och tackade med att berätta om hur han som litet barn hade älskat en bokstav i alfabetet framför de andra. "Det var stora S, ty det betydde Sverige och Stockholm, och därifrån kom allt gott." Nu hade de på Ormsö fått ett tredje S att älska. "Gud välsigne det tredje S:et", slutade han och räckte ärkebiskopen handen. Man kunde se, hur rörd denne var, när

*Hans Pöhl —
svensk minister
och riksdagsman
i Estland.*

*Nikolaus Blees —
svensk folksekre-
terare vid under-
visningsministeriet
i Estland.*

han frågade efter talarens namn. Det var Hörnström, och så kom repliken: "En hörnsten alltså i Guds församling här ute på Ormsö." Till slut bad en kvinna, att de alla skulle få räcka upp handen som en hälsning till Sverige.

Denna sommar, 1922, hade Nordiska Museet på Sune Ambrosianis initiativ sänt ut en ung arkitekt Gunnar Jacobson för att i samarbete med mig teckna av och fotografera byggnader och byggnadsinteriörer. Det var ock på tiden, att allt gjordes för att bevara minnena från den uråldriga estlandssvenska kulturen, den nya tiden syntes nu på allvar bryta in. Även om alltjämt en del återstod för att få dessa svenskar utanför hemlandet upp på en det svenska namnet fullt värdig allmän ståndpunkt, hade dock deras egna ledare, såsom antytts, redan före Estlands frigörelse börjat ett nitiskt arbete för detta mål, och det var naturligt att det arbetet sköt ny fart sedan Estland blivit ett fritt land, *vaba maa*. Den nyupprättade folkhögskolan på Birkas nära Nuckö kyrka kom härvid helt naturligt att intaga en central ställning, först och främst men alls icke uteslutande då det gällde ungdomens höjning. Det svenska Folkförbundet i Estland hade bildats för att tillvarataga denna minoritets politiska och ekonomiska rättigheter, och det redan långt tidigare, 1908, stiftade sällskapet Svenska Odlingens Vänner fick större resurser. Männerna i de svenska bygderna, som av ålder voro duktiga inte endast ute på sjön vid fisket utan också i allehanda lantliga slöjder, började i stor utsträckning bygga om och nyinreda boningshus och ladugårdar, och kvinnorna lärde sig att sköta hushållssysslorna på ett något mera västerländskt sätt, samtidigt med att alltjämt spinnrockarna surrade, vävstolarna slamrade och — såsom på Rågöarna och Runö — knypelpinnarna rasslade. Nuckö-skalden Matts Ekman, Ättsve-Matts, diktar just vid denna tid:

*Flicka hon kan saum å båka,
flicka vill lär kok å småka,
ain flick går i svänsk hegskola,
ara går i stads saumskola.*

*Snart få svänske lärd husmorar,
tå hiss små nu li (hinna) bli storar,
he är just som vi ha änska
te få visdom hit i svänska.*

Men under de nya förhållandena blev det allt angelägnare att få det gammalsvenska livet härute bevarat genom uppteckningar och museala insamlingar. Den estlandssvenska utställning, som av Riksföreningen anordnades vid Göteborgsutställningen 1923, blev säkert en stimulans härvid, även om som nämnts Nordiska Museet redan året förut hade tagit sitt initiativ. Genom Landsmålsarkivet i Uppsala sattes den dåvarande Uppsala-studenten Nils Tiberg i stånd att år 1923 påbörja sina vittsyftande och rikhaltiga samlingsarbeten rörande språk och folkminnen i det svenska Estland — det var för undertecknad en glädje att vid årets överresa åtföljas av denne min yngre kollega i arbetet. Samma år utsändes av Nordiska Museet lektor Ernst Klein, och redan året därpå utkom hans stora vackra bok om Runö. År 1924 begynte vidare rektor Per Söderbäck sin praktiska och energiska ledning av Birkas folkhögskola och påbörjade därmed även de iakttagelser och uppteckningar rörande det svenska folklivet i Estland, som 1940 visade ett resultat i den ståtliga boken "Rågöborna", också den, liksom Kleins "Runö", ingående i Nordiska Museets skriftserie.

Från min sommarresa 1923 har jag främst det intrycket, att Estland hade börjat hämta sig allt bättre efter revolutions- och krigstiderna. Åtskilliga tyskar, som överlevt och stannat kvar i landet, tycktes t. o. m. finna sig i de nya förhållandena och i sin så helt förändrade ställning. Både jordbruk och industri syntes vara i god frammarsch och det allmänna väståndet höja sig. För svenskarnas del var glädjande att se, hur Birkas-skolan övervunnit det första svåra föret i portgången och genom både estländskt och svenskt statsanslag fått sin ekonomi något så när säkerställd. Några svenska ungdomar utbildades till lärare vid finländska seminarier eller förberedde dylik utbild-

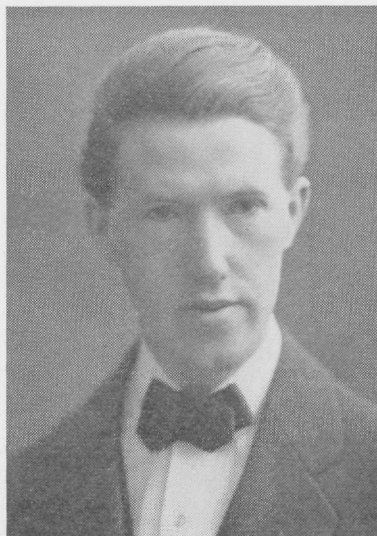

ning i Sverige. De estländska skolmyndigheterna syntes i det hela välvilliga mot de svenska skolorna, och man började planera ett svenskt gymnasium i Hapsal. Ett sådant skulle, hoppades man, bidra till att den svenska minoriteten ej längre behövde stå som en mindrevärdig grupp utan kunna hävda sig genom att få ett kulturellt ledande skikt i nivå med den nya estniska överklassen.

Från mitt sista sommarbesök i Estland, år 1932, bevarar jag nästan uteslutande ljusa minnen, mot den sedan dess tillkommande svarta bakgrunden vemodigt ljusa. Det bolsjevikiska kuppförsöket den 1 december 1924 hade länge sedan lyckligt avväjts genom att varje man hade gjort sin plikt i det hotfulla ögonblicket, och landet var stannat i ett verkligt framåtskridande. De missgrepp, som följt med den första frihetsyrkan, syntes övervunna och man arbetade med liv och lust på att bygga upp sin nya rätts- och kulturstat.

Svenskarna hade visserligen gjort en stor förlust genom Hans Pöhls för tidiga bortgång den 22 januari 1930, och Johan Nymann, som var gammal och pensionerad, skulle följande år lägga sitt trötta huvud till vila. Men en ny ledargeneration gjorde sin goda insats. Nikolaus Blees tillvaratog alltjämt på ett skickligt sätt svenskarnas rättigheter och kunde med mera framgång leda skolväsendet, sedan en ny lärar- och lärarinne-stam börjat träda till, allt bättre rustad för sin uppgift. Förbindelserna med moderlandets och det svenska Finlands kultur voro i tilltagande. Rikssvenska turister, dock inte alltid av det mest önskvärda slaget, översvämmade landet, och estlandssvenskarnas resor till Sverige och även längre ut i världen blevo allt vanligare. Det började bli ett helt annat land än det jag mindes från mina första besök under den gamla ryska tiden. De gamla byalagen hotades allt mer av splittring genom skiftet och genom en mängd nyupprättade småbruk, man såg lite varstans nyuppförda bostäder och andra byggnader, moderna lantbruksmaskiner och motorfiskebåtar. Hapsals svenska gymnasium var nu i full verksamhet, liksom Birkas folkhögskola. Den nya tiden var på allvar framme, på gott och ont. Inte hörde man nu längre det gamla uttrycket: *bättra te bocka de än te stait hue* (bättre att bocka dig än att stöta huvudet) — dörrarna voro inte så låga längre, att ordspråket var berättigat, och den överförda meningen, att man borde vara ödmjuk mot herrarna, passade inte heller i den nya tiden. Man hade inte längre anledning att säga: *tisk(s) svämm, bonds hongor* (tyskens, godsägarens, sömn är bondens hunger) eller *Gud ä höft å käjsarn långt* (Gud är högt uppe och kejsarn långt borta), dvs. den stackars bonden hade ingen hjälp alls att vänta. Arbets-takten hade också onekligen blivit en annan, sedan det hade visat sig, att man kunde komma framåt genom arbete. Allt vanligare blev det att samtalen fördes på ganska oklanderlig högsvenska, fastän naturligtvis med en lokal brytning. Hemmasvensken kunde ju bli förvånad, när han tillfrågades om när han var "utkörd" hemifrån — det betydde "avrest" helt enkelt.

Som ett av mina sista minnen från Estland be-

Kaleb Andersson
— Birkas' förste
rektor.

varar jag besöket på Odensholm den sista Estlands-sommarn — det nu förödda, utplånade Odensholm, som en gång blev föremål för Albert Engströms klassiska skildring av år 1905 (omtryckt i boken "Mitt liv och leverne"). I sällskap med kyrkoherde Kloos i Västra Tunhem, som var på besök hos Nuckö-kyrkoherden, min brorson Sven Danell, fick jag företaga den minnesrika färden till den avskilda ön med dess 100 svenska inbyggare; jag hade ej varit där sedan 1901. En gudstjänst i kapellet var annonserad, men när vi stigit i land på ön och kommo fram till kapellet, var där tomt och kapellet väl låst. I närheten träffade vi dock Brus' Mari, som kom ihåg att hon hade "betjänat" mig 31 år tidigare, och hon kunde meddela att byfolket i övrigt var på "häigära", höslätter, i "skogen". Sedan hon pekat ut för oss det vita korset över Brus Mats, fadern som dött två år tidigare, öns främste man i många år, och sedan vi gått omkring en stund och sett de svenska namnen och inskrifterna på kyrkogården, drogo vi oss in i skogen — och det var verkligen en syn: sakta passerade vi och pratade med de sju gamla gårdarnas folk, som rörde sig framåt räfsande och hopsamlade höet i såtar, varje gård i sin smala remsa, bara två famnar bred, tills vi hade kommit fram till föreläsaren själv, Stavasen, bonden i Staffans-gården. Nå, de skulle komma *gista* (genast), och vi skulle ju inte heller störa deras arbete på vardagseftermiddagen. Sedan vi suttit en stund på Skall-skåtan, den höga kalkstensklippan vid stranden, där jag vid mitt förra besök plockat gott om ortoceratiter och trilobiter, gingo vi mot byn.

Det första mottagandet var nu inte så angenämt; den nya tiden hade knappast hunnit hit ut i havet. Doften var kraftig från svinstian och dymghögen i sommarhettan, men gamle Karl Brus var redan hemma och tog emot oss översvallande vänligt och likaså hans lite sträva *migg* (hustru). Men *orgspälarn*, som vi hade med oss från fastlandet, forslades ut i andra ändan av gården, och vi lämnades en god stund åt vårt öde efter den första hälsningen. Vi underhöllo oss med en svart

och grå kattunge och togo förresten omgivningarna i betraktande. Kyrkoherden spatserade upp på utkiksstegen (se plansch av Engström!), trots att en liten pojke varnande skrek: *han ä rotendor*, och jag beskådade än en gång alla småhusen och de med bomärke alltjämt prydda redskapen och husgerådssakerna, vackra laggkärl m. m. Men det dagades: Julius Brus, gamle Mats' son, som nu hade det förnämliga arvet att förvalta, kom hem och mindes mitt förra besök, fast han då var bara 9 år. Vi infördes i Julius' storstuga, moderniserad värre, men med pampigt timmer med inskriptionen "1770 22 maj" på en av stockarna, — och så vankades den "mat för gudar och hyggliga människor", som Albert på odödligt sätt har skildrat. Vi åto filbunkar — men *vilka* filbunkar! Och vi åto var sin *flåndor*, tillagad på *hålmboas* eget delikata sätt. Det starka hembryggda ölet ansågs tydligen olämpligt för det prästerliga bordssällskapet, och måste det ha så kraftiga följder som det sedan visade sig ha på en av husets gubbar, så var det väl bäst så. Värden Julius konverserade oss under måltiden, men kunde ej förmås att deltaga däri. För övrigt beskådades vi av små ungar från alla vrår och dörrar, och kvinnorna passade upp vänligt och trugande. Barn fanns det gott om i Brus-gården, 9 av öns 18 skolbarn voro härifrån.

Kyrkoherden var angelägen att få börja med sin predikan, men det meddelades, att många ännu ej kommit hem från slåttern, och så fingo vi veta att man kommit överens om att predikningen kunde försiggå på Brus' gårdsplan. Julius kunde peka på sin orgel, den skulle bara flyttas ut på gården. En av de gamle motiverade också saken med att Jesus själv "*stäv e båtn å bara skria å skria te fälke opa strånde*". Så ordnades det till, och sedan vi några stycken hade börjat sjunga psalmen "Jesu, du min fröjd och fromma" — på en gång var gårdsplanen full av hela den lilla församlingen. Kyrkoherden talade förträffligt, med utgångspunkt från sin västgötska församlings historia, dess strid i gamla tider mellan hedendom och kristendom, anknytande till namnet Odensholm, konkret som det här borde ske, men både inträngande och kärleksfullt. En av gubbarna var rörd av stundens högtidlighet och det njutna ölet och störde nog andakten efter bästa förmåga med stånkande och gråtande och knäfallande invid orgeln.

Efteråt var det också rörande, fast på ett annat sätt. Några medelålders och yngre karlar samlades särskilt omkring mig, sedan vi hade blivit av med gubben, som bara ville "gråta blodstårar", och vi språkade om deras dåliga fiske, och jag måste, när de klagade på esternas tull-lagstiftning, erinra mig gamla tider, då man på Odensholm resonerade om ryske kejsarn och hans storkarlar, som inte ville iakttaga deras gamla privilegier från svenska kungens tider. Det var andra dagen av mitt förra Odensholms-besök, då jag hade fått se och föreläsa de gamla papperen som förvarades i Erkers-gården, och det blev stor diskussion om privilegiernas värde i den dåvarande ryska tiden. Några höllo på, att i Stockholm och Petersburg

fanns det likalydande exemplar, och där hade svenska kungar och ryska kejsare med egen hand skrivit under, "*å käjsarn mo nu sia håld sitt aj ord*". Men andra menade att "*käjsarn han går allt som en sålvor vill, käjsarn han rivor kanske papper såndor å hoivar langt båt e'*". — "*Bara (men) käjsarn ä goor*", genmältes det, "*änt går han holmboa illt ingeting, änt går-n.*" — "*Käjsarn ä no goor*", lät det från andra hållet, "*bara stor-kara liu käjsarn fuldor äisket (alltid), å stor-kara vila äisket göra fåte bondman skada, å änt kändor käjsarn tel holmboa ingeting*" . . . Det syntes mig som Holm-boarna, trots de många nya vindar som blåst över ön, pingströrelsens vindar på sista tiden, dock i grunden bevarat det gammalsvenska fria sinne, varmed de ock en gång hälsade Zorn och Engström: "*Äro ni svenskar?*" — och efter det jakande svaret: "*Vi äro av samma stam. Gud välsigne!*"

När jag på kvällen efter återkomsten till fastlandet skjutsades hem i postgiggen, hade jag som sällskap två små pojkar, Henrik och Arne Strömquist (Arne uttalat med öppet och långt utdraget a-ljud och kraftigt dallrande r). Jag steg upp i giggen vid Arnes sida, och gamle 28-åriga Kocku lunkade hemåt. Henrik, den 10-åriga kusken, försökte föra konversationen på högsvenska, som han lärde sig i Högbings skola för magister Vesterberg, men sedan Arne plötsligt utropat: "*Skoa, nu blika e opa sioen* (se, nu blixtrade det på sjön), blev det annat av. Och samtalet på nuckömålet om gamle Kockus förnämliga egenskaper förr i världen, det hade nog varit värt att för- evigas i sin helhet. "*Tåtå han var inggre, ränd ingart mot-n*" (sprang ingen som han), och Arne, 7-åringen, bredde på: "*han ränd som ajn bisskul!*"

Det är ett myller av bilder jag bevarar från de olika, ganska särpräglade estlandssvenska orterna och från de olika resorna till dem, tillsammans sträckande sig över detta århundrades 32 första år. Denna tidrymd inneslöt ju inom sig märkliga förändringar i den lilla folkspillrans ställning och inre förhållanden. Från att ha varit en av alla, också av det gamla ursprungslandet, bortglömd och förbisedd liten grupp i det väldiga ryska riket fingo svenskarna i Estland, om ock efter svåra lidanden, se många av sina allra djärvaste drömmar gå i fullbordan genom det första världskrigets följdverkningar. Med sitt hemland Estland delade de den 20-åriga självständighetstidens glädjeämnen och förhoppningar, dess arbete och väl också dess enstaka besvikelser — innan den verkliga ödestimmen kom. Vad en gammal vän till dessa svenskar utanför Sveriges tröskel främst minnes som ett genom alla skiftningar bestående drag, det är en för hemmasvensken rent av förödmjukande, underbart medveten kärlek till själva det fäderneärvda språket. När finlandssvensken Johan Fridolf Hagfors hade skapat sin enkelt sköna "Modersmålets sång", mottogs den också på Estlands öar och kuster som ett kärt samlingstecken. Minnet av hur man fick med svenskarna därute stämma in i orden om "*Hur härligt sången klingar på älskat modersmål*", det är till sist det allt annat överskuggande minnet från det svenska Estland.

Edvin Lagman:

KITAS IRJA

— svenska rättens riddare

Den 7 oktober 1685 trädde inför konung Karl XI fyra bönder samt "Kongl. Rådets Greff Axel De la Gardies Hopman" Rasmus Jakobsson. Bönderna bar dagösvenskarnas dräkt, och Rasmus Jakobsson var fogde på greve Axel De la Gardies besittning den estländska ön Dagö.

Ett ärende av yttersta vikt för dagösvenskarna behandlades just av riksrådet. Kanslirådet Lars Wallenstedt hade redogjort för dagösvenskarnas invändningar mot jordrevisionen 1671 och deras protest mot den resolution, som "Sveriges Rijkens Råd till Justitiæ ährenders afhjelpande befullmechtigade" hade avgivit år 1680, nämligen att de funnit "rättwist wara" att i enlighet med generalguvernören Anders Torstensons 1677 avgivna förklaring jämställa svenskarna i byarna Kausta, Coxta, Tacknemb, Meles, Kiddas och Muddas med de "untyska", dvs. esterna, i fråga om rättslig ställning.

Bönderna framhöll med eftertryck, att de ända sedan Tyska ordens tid hade åtnjutit samma förmåner som de stora byarna Kertell och Röicks. Sedan urminnes tider hade privilegiebrevet gällt samtliga på Dagö boende svenskar. Härefter upplästes breven, men i rådet konstaterades, att i de senaste av dem "serdeles nämbnes Kierttill och Röök", däremot icke de andra, mindre byarna.

I ett utbrott av vanmäktig vrede vänder sig då ledaren för bönderna Jürgen Jakobsson från Kiddas — *Kitas Irja* kallas han av folket hemma på ön — mot fogden Rasmus Jakobsson och begär, att kungl. maj:t måtte låta honom stå till svars för hur han "hafuer fahrit med landet" och hurusom "han hade låtit bryta neder hans huus och lagt dubbelt Skatter på honom medh mera". Fogden bemöter *Kitas Irja* bl. a. med att hänvisa till att denne för sin "oroligheet" varit dömd att mista livet. De andra bönderna framhåller också, hur illa medfarna de har blivit och vilka vedermodor de fått utstå på Revals slott, när de tidigare sökt sin gamla rätt.

Bönderna skulle nästa dag i fogdens närvaro visa, att de nämnda byarna hörde till Kertell och Röicks, om de ville vinna framgång. Så följer den slutliga diskussionen vid rådsmanträdet den 8 oktober. Kanslirådet Wallenstedt refererade dagöböndernas sak och deras begäran att få åtnjuta samma frihet som de svenska bönderna i de stora byarna. Privilegiebrevet från Tyska ordens tid utvisade, att svenskarna på Dagö sedan gammalt åtnjutit förmåner, som var de "untyska" förmenade, men där nämndes intet om vilka byar som avsågs. I de kungl. svenska breven däremot nämndes Kertell och Röicks vid namn. Enligt jordeböckerna var skattenormerna icke de samma

för de små byarna som för de stora, varför de icke kunde anses höra under Kertell och Röicks.

Efter dessa konstateranden föll domen: de små svenska byarna på Dagö skulle icke åtnjuta samma privilegier och friheter som Kertell och Röicks. Men emedan bönderna där var av svenskt blod och blev så illa hanterade, så skulle de få tillstånd att flytta därifrån och begiva sig till Sverige.

Konungen biföll, och därmed hade det oerhörda hänt: Hans Majestät, som bönderna obetingat litade på, hade tillåtit, att de berövades sin urgamla rätt som fria svenska män. Djupt besviken och bitter lämnade *Kitas Irja* med sina följeslagare konungens rådssal, där ridån för sista akten i en lång kamp för "den svenska rätten" hade gått ned.

Dessa händelser hade ett långt förspel. Efter det att tyskar och danskar i början av 1200-talet lagt under sig Estland, började svenska bönder, fiskare och sjömän slå sig ned i landets kuststrakter. De innehade redan från början en särställning, deras beskattning skedde efter speciella normer, "svensk rätt". Personlig frihet för all framtid hörde också till deras förmåner.

Svenskarna på Dagö fick sina privilegier bekräftade år 1470 av dåvarande härmästaren Johan Wolthusen von Herse. Förmånerna gällde utan specificering alla på Dagö bosatta svenskar. Wolter von Plettenberg bekräftade år 1503 änyo dagösvenskarnas rättsliga särställning, och så länge den tyska ordensstaten bestod, synes dessa beslut ha blivit respekterade.

Det kan tyckas som en ödets bittra ironi, att estlandssvenskarnas — framför allt dagöböndernas — hävdvunna och av Tyska ordens härmästare bekräftade rättsliga ställning skulle ruckas på, när landet lydde under Sverige.

1584 bekräftade guvernören i Livland Pontus De la Gardie de tyska härmästarnas brev angående dagösvenskarnas rättigheter. I formuleringen insmög sig emellertid en passus, som skulle bli ödesdiger för bönderna: brevet anges avse "the Swenske bönder, såsom bygge och boo udi Kärter och Röckby på Dagden". Här har alltså guvernören angivit byarna i stället för de större, fiskaliska enheterna "vackorna" Kertell och Röicks, inom vilka även de små svenska byarna på Dagö inrymdes. Emellertid visar fogderäkenskaperna från samma tid, att Pontus De la Gardie liksom härmästarna hade avsett alla svenskar inom vackorna. I den konfirmation, som guvernören Gabriel Oxenstierna å kungl. maj:ts vägnar utfärdade 1614, lyder formuleringen riktigt "Swensko bondher vthj Röök och Kertell

Svenska kvinnor på Dagö
vid skördearbete. —
Schlichtings litografi
(1855).

vackor", men redan tidigare — i hertig Karls brev av 1601 — har formuleringen "Kertel och Rööke Byer uppå Dagden" åter varit framme, trots att räkenskaperna även då visar, att vackorna avses. Denna ordalydelse följde med i framtiden.

På 1620-talet övergick Dagö i Jakob De la Gardies ägo. Under de följande årtiondena börjar böndernas klagomål över fogdarnas hänsynslösa framfart. År 1661 klagar bönderna första gången över den fogde, som förvaltade ön för deras dåvarande herre greve Axel Julius De la Gardie. Därmed börjar den kamp, vars bittra slut kom 1685.

Klagomålen kom från samtliga svenska bönder på Dagö. De gällde egenmäktig höjning av pålagor och dagsverken och framlades för regeringen i Stockholm. Böndernas framställning ledde inte till något resultat. I stället utsattes de för svår misshandel av fogden. 1663 befinner sig åter en delegation svenska dagöbönder i Stockholm; det är Jürgen Jacobsson, Thomas Mårtensson, Urban Jöransson och Mårten Sigfredsson, som anför klagomål hos regeringen, samt samme Jürgen Jacobsson och Vittus Adamsson, som söker greven med klagoskrivelse mot fogden Cort Langh. Greven var bortrest, och därför kunde ej något beslut fattas, men regeringen utfärdade 1663 ett skyddsbrev, så att bönderna skulle våga återvända hem.

Skyddsbrevet hjälpte föga. Fogdarnas grymhet, övermod och tyranni tilltog. Den bittra stridsstämningen bland bönderna ökade i takt härmed. Bland de stridbara kämparna befinner sig Jürgen Jacobsson — det är en man, som vi senare ständigt möter, där striden står hetast. Efter sju år utfärdar förmyndarregeringen 1668 en gynnsam resolution på de besvär, som de svenska bönderna i Kertell och Rööcks har låtit andraga. Regeringen har ansett skäligt att bibehålla "dee bönder, som

aff ålder och egentligen under desse twenne byar begripes, widh deras gamle breff".

Allt tyder på, att samtliga på Dagö boende svenskar avsågs med denna skrivelse. Men böndernas adlige herre observerade, att brevets ordalydelse tillät en tolkning, som uteslöt de svenska småbyarna, och detta skulle så småningom leda till att dessas öde beseglades.

Jürgen Jacobsson var själv från en av de små byarna, Kitas (Kiddas) — därav namnet Kitas Irja. Han var stridslysten och envis, men det var just angreppet på småbyarnas privilegier som utlöste hans outröttliga aktivitet. Det var en riskfylld kamp han kämpade. Den 28 januari 1664 dömdes han av "Manngericht" i länet Wiek för uppvigling att i bojar under sex veckor arbeta på Revels slott. Domstolen var sammansatt av tre tyska adelsmän. Det var de som hade att bedöma Kitas Irjas handlingar och det var de som handlade böndernas besvär inför de lokala myndigheterna. Att de klagande ej vann rättelse är lätt att förstå.

Klagomålen mot grevens fogde förnyas 1666, och då finner vi åter Kitas Irja i spetsen. Åter kommer det till process; uppvigling, myteri och ohörsamhet lägges honom till last, och han säges alltid ha varit böndernas talman, ha försnillat deras brev i Stockholm, blivit dömd till tolv veckors arbete i järn samt hindrat andra svenskar från att enligt domstolsutslag gå till arbete. Den 7 mars 1679 fälles en hård dom. Som "principal auffwiegler" sedan 14 år dömer "Manngericht" Kitas Irja till halshuggning. Hans son Bertell jämte tre andra svenskar — alla från de små byarna — dömes samtidigt till tolv veckors arbete på vatten och bröd.

Den senare domen fastställdes omedelbart av högre instans, men Kitas Irjas straff lindrades till evig landsflykt att verkställas inom fjorton dagar.

Behandlingen av böndernas besvär fortgick

Huvuddelen av de estlandssvenska områdena befann sig på 1600-talet i huset De la Gardies ägo. — På bilden Magnus Gabriel De la Gardie.

under tiden. 1675 bekräftade Karl XI förmyndar-regeringens resolution av 1668. På grundval av dennas formulering fränkänner så generalguvernören i Reval Anders Torstenson två år senare svenskarna i småbyarna deras gamla rättigheter. Därmed ingår striden i sin sista fas. När representanterna för de svenska småbyarna inom Kertells och Röicks vackor 1685 står inför Rikens Råd i Stockholm, återfinnes bland dem Kitass Irja utrustad med böndernas formella fullmakt.

Men i dessa dagar fullbordades — som vi ovan såg — Dagö svenska småbyars öde.

Vilket blev Kitass Irjas öde? Vart ledde hans kamp för "den svenska rätten", när det gällde honom själv? Vi känner inte i detalj till det slut han fick, men en gammal handling kastar en ljusglimt in i det mörker, som omsluter hans öden efter 1685. År 1692 går "Bertill Jörenssohn ifrån Dagöön" till kungs med en skrivelse om den svåra belägenhet han försatts i genom fogden Erasmus Jacobson. Bertill Jörenssohn är son till Jürgen Jacobsson — Kitass Irja. Fogden hade låtit hans gamle fader löpa gatlopp mellan 300 män, som piskade honom med spön. Då den gamle inte orkade springa mer än tre gånger, frågade fogden: Litar du ännu på din svenske konung? Med matt röst svarade Kitass Irja: Ja, intill min död näst Gud står min tillit till konungen i Sverige. Efter detta lät fogden släpa honom efter en häst sex gånger mellan de nämnda 300 männen. Efter denna obarmhärtiga hantering bortfördes han "så att wij intet wetta om han nu meehra är i lijfwet eller intet". Bertill själv hade med de sina i tolv års tid måst hålla sig till skogarna av fruktan för fogdens hotelser och framfart. Han hade ju varit med bland dem som dömdes 1679.

I folkets minne lever Kitass Irja kvar. Av folktraditionen har hans och sonens namn senare förknippats med utvandringen från Dagö 1781, den händelse som gav svenskheten på Dagö dödsstöten men som också befriade dagösvenskarna från godsägarväldets hänsynslöshet och grymhet. Svenskyborna, som nere i Ukraina bevarade sina folkminnen från den gamla ön, lät Kitass Irja också träda in i sagans värld: han blev förvandlad till varg. Är detta ett minne från den tid då han var fredlös?

Kitass Irjas handlingar visar, att hans rättspatos var stort och äkta. Han kämpade tapprare än någon riddare, hans bevekelsegrunder var ädla och hans syften evigt aktuella: att försvara rätt och frihet. På ett ställe framskyntar visserligen något, som kan tyckas vara en fläck på hans sköld: han har försnillat böndernas rättsbrev i Stockholm, sägs det i en anklagelse. Detta är naturligtvis helt falskt. Bakom anklagelsens formulering skyntar ett invecklat komplex av misstankar, att allt inte stod rätt till med de avskrifter, som livländska myndigheter hade låtit göra av dagöbornas privilegiebrev. Bönderna var säkerligen också förvissade om att konungen, till vilkens rättvisa de hyste obetingad tilltro, hade fattat sitt beslut på grund av förfalskade avskrifter.

Kampen mellan de svenska bönderna i Estland och de baltiska godsherrarna fortgick genom århundraden. Estlandssvenskarnas historia är en oavslutad kamp för frihet och rätt mot dem, som tagit ifrån dem deras jord och vill beröva dem de mänskliga rättigheter de fått garanterade redan under medeltiden. Ständigt ökade pålagor, ständigt höjd dagsverksplikt och ständigt återkommande misshandel från godsägarnas sida bemöttes med klagomål inför konung och kejsare eller med

August Timmerman

In memoriam

Den 14 februari i år avled August Timmerman, på sitt sätt en märkesman bland estlandssvenskarna.

August Timmerman föddes den 10 december 1881 i Klottarp som äldsta barn bland nio syskon. Genom ett olycksfall förlorade fadern en del av sin arbetsförmåga, varför August redan i unga år fick överta mycket av ansvaret för gårdens skötsel och de yngre syskonens fostran.

Tidigt visade sig August Timmerman vara en begåvning, men möjligheter till fortsatt utbildning efter folkskolan saknades. I stället inriktade han sig på att hjälpa fram sina syskon, av vilka fem under stora materiella försakelser skaffade sig folkskollärarkompetens. Akademisk utbildning låg utanför möjligheternas gräns. Med tacksamhet minns vi yngre syskon de uppoffringar vår storebror gjorde för att låta oss få en utbildning, som han själv aldrig skulle komma i åtnjutande av.

De yngre syskonen mottog under besök i Sverige en rad impulser på jordbrukets område, vilka August omsatte i praktiken på sitt hemman i Klottarp, allt i syfte att finna nya vägar till höjd ekonomisk standard för estlandssvenskarna. Sålunda röjde han upp skogbevuxen mark och lade därigenom nya arealer under plojen, lövängarna förvandlade han till vallar. I detta avseende var han bland de första i landet. Därtill började han använda konstgödning för att höja jordens avkastning. Med skepsis betraktade grannarna hans påhitt att strö "salt" i jorden, men denna skepsis förbyttes i undran, när fullgödslingen gav en skörd på tjugoåttonde kornet, medan medelskörden på gammal åkerjord låg mellan femte och tionde kornet.

August Timmerman gjorde också försök att bättra mjölkboskapsstammen genom korsning med avelsdjur, som importerats från Sverige, men dessa försök gav inte tillfredsställande resultat.

obstruktion därhemma. Bland de orter som fått lida mest är Ormsö, där huset Stackelbergs framfart antar omänskliga former. Vid slutet av 1700-talet lovar den då härskande godsägaren att sätta in all sin kraft på att utrota "avskummet", som han kallar de svenska bönderna på ön. Tidats införskrivs kosacksoldater, som får fritt spelrum bland befolkningen.

När Evangeliska Fosterlandsstiftelsens missionär L. J. Österblom på Nuckö skolråds begäran år 1873 kom som lärare till Estland, installerades han på Ormsö. Han blev god vän med baron Stackelberg och predikade lydriad mot honom. Samtidigt klagade han över att bönderna flydde honom. Han är en av dem, som har verkat bland svenskarna i Estland men bara sett ytan. Han såg dryckenskapen men vände sig inte mot baronen, som levererade brännvinet, han såg smutsen, men vände sig inte mot baronen, som inte gav människorna tid att sköta om sitt eget. Carl Russ-

Lukina Markus

In memoriam

Förra hösten uppsöktes jag i samband med en av mina gudstjänster i Paris av Lukina Markus syster, som bad oss innesluta den av sjukdom hårt drabbade Lukina Markus i församlingens förbön. Jag visste från hennes Revalsdagar att hon älskade Fädernas Kyrka. Hon var icke enbart en trogen besökare i församlingens St. Mikaelsskyrka, utan deltog också aktivt i församlingsskorens och syföreningens verksamhet, allt vid sidan av hemmets skötsel och omvårdnaden om barnen Hedvig, Herman och Emil. Hon lyckades med sin gärning, och att fullgöra uppgifterna var för henne en glädje även under den svåra sjukdomsperioden.

En trogen vandrare som följde traditionen och hjärtats röst och vars håg stod till Herrrens tempel, en god maka och mor, en ädel människa, för vilken det estlandssvenska arvet aldrig föll i glömska, har bäddats till vila, sörjd inte endast av sina närmaste anhöriga, utan även av oss alla som mött henne i livet. Hennes försynthet och kärleksfullhet mot omgivningen gjorde henne älskad av alla. Vila i frid efter trogen vakthållning!
Hj. Pöhl.

Från hans verksamhet kan slutligen nämnas, att han tidats också arbetade som kommunalfullmäktig i Sutleps kommun.

Hösten 1944 var August Timmerman liksom övriga estlandssvenskar tvungen att lämna gård och grund, djur och inventarier och med två tomma händer fly till Sverige. Här i denna fristad blev hans uppgift att fostra sina egna barn, vilka nu alla har nått en god och trygg samhällsställning. Innan han slöt sina trötta ögon, kunde han med tillfredsställelse se tillbaka på en lång livsgärning, ett gediget arbete i det tysta, ett verk som bringat välsignelse till många. Genom detta kommer hans minne att leva.
R. T.

wurm, den tyske forskare som under första hälften av 1800-talet samlade material till sitt stora arbete om estlandssvenskarna, såg mera och såg klart. Han märkte den förslappning, som på sina håll insmugit sig, men han såg också omedelbart orsaken: godsägarväldet. Men än mer, han såg, att svenskarna i Estland överallt visade en frihetskärlek, ärlighet och strävan efter renlighet, som var frapperande. Det bästa hos de misshandlade människorna hade inte kunnat förintas.

Ännu så sent som 1861 kom svenska män från Ormsö i öppen båt över till Sverige för att be svenske kungen inför ryske kejsaren föra deras talan mot baron Stackelbergs regemente.

När godsägarväldet något årtionde senare tog slut, började närings- och kulturlivet en blomning, som den gamle kämpen Kitars Irja knappast ens kunnat ana, när han gång på gång satte sitt liv på spel för sina bröders och sin egen "svenska rätt".

FAMILJENYTT

Döda

Änkefru Katarina Appelblom, född Salin den 6 okt. 1883 på Ormsö, avled den 4 maj 1962 i Stockholm.

Bernhard Kiwistik, född den 18 juni 1886 i Kamja, Dorpat, avled den 12 maj 1962 i Stockholm.

Daniel Marks, född den 30 nov. 1902 på Odensholm, avled den 28 april 1962 i Enskede.

Anders Mickelin, född den 24 dec. 1918 på Ormsö, avled den 17 maj 1962 i Stockholm.

Fru Agneta Nyblom, född Jonell den 15 nov. 1895 på Ormsö, avled den 12 april 1962 i Stockholm.

Leopold Rosen, född den 30 november 1899 på Nargö, avled den 20 maj 1962 i Stockholm.

Änkefru Katarina Salin, född Hamberg den 26 sept. 1888 på Ormsö, avled den 14 mars 1962 i Stockholm.

Änkefru Ester Elvine Stahl, född Engman den 28 januari 1884 i Rickul, avled den 27 april 1962 i Stockholm.

Gustav Strandsten, född den 18 maj 1885 i Rickul, avled den 29 april 1962 i Eskilstuna.

Änkefru Agneta Wallin, född Kornblom den 23 maj 1891 på Ormsö, avled den 8 april 1962 i Stockholm.

Vår kära Mor
och Syster

Katarina Fagerros

Född den 13 maj 1887 på Ormsö

Insomnade lugnt och stilla i sitt hem på
Gotland den 10 februari 1962.

Djupt sörjd och saknad men i ljust minne
bevarad av oss

**Johan Elvine
Maria**

Anders Mina

Övrig släkt och vänner.

Vad Du lidit ingen kände
Ty Du själv Din börda bar
Syntes glad bland Dina vänner
Fastän Du plågad var.
Tung är sorgen — svår att bära,
Tomt det är i hemmets vrå.
Men vad allt Du gav oss, kära,
finns i minnet kvar ändå.

Vila i frid.

Min älskade Make
vår lilla rara
Pappa och Morfar

Daniel Marks

* 30/11 1902

har i dag efter ett långt och tåligt buret
lidande lämnat oss, syskon, övrig släkt och
många vänner i djupaste sorg och saknad.

Enkede den 28 april 1962

EMMA

Rosa och Gunnar

Mary och Georg

Clary och Ove

Inger

Barnbarnen

Vid Din dödsbädd smärtans tårar strömma,
varför skulle Du så fort gå bort!
Slitna äro banden ömma,
skiljas är så svårt, så svårt.
Och det känns som sol gått ner,
när Dina ögon ej stråla mer.

Vår kära Mor
Mormor och Farmor

Katarina Salin

född Hamberg

* 26/9 1888 på Ormsö

† 14/3 1962 i Stockholm

Djupt sörjd och saknad av oss.

**KATARINA och LARS
Katarina**

Barnbarn, Barnbarnsbarn
Syskon, övrig släkt och vänner,

Snäll och god Du alltid varit,
utan klagan smärtan bar.
Ingen vet, vad Du har lidit.
Nu Du vilan funnit har.
Svår är sorgen, tung och bära,
Tomt det är i hemmets vrå.
Men vad allt Du gav oss, kära
Finns i minnet kvar ändå.

Tack för allt!

Vår älskade Far
Farfar och Morfar

Mats Tegelberg

f. den 10 juli 1887

d. den 1 mars 1962

Djupt sörjd och saknad, i ljust minne
bevarad av oss.

Barnen

Barnbarn och Barnbarnsbarn

Släkt och Vänner

Minnena sakta susa
nu vid Din tysta grav.
Tack för de minnen ljusa,
tack för den kärlek Du gav!

Min kära Mor
vår älskade Mormor,
Farmor och Mormorsmor

Katarina Appelblom

född Salin
* 6/10 1883 på Ormsö
† 4/5 1962 i Stockholm

Djupt sörjd och saknad, men i ljusst och
tacksamt minne bevarad av oss.

MARIA och KNUT
Barnbarn, Barnbarnsbarn
Broder och Svägerska
samt övrig släkt och vänner.

När jag insomnar, Han mig omfamnar,
och på Hans armar jag i himlen hamnar.
Inga sorger, inga tårar finnes där,

Min älskade Make
vår käre Far
Farfar och Morfar

August Timmerman

* 10/12 1881
† 14/2 1962

Älskad — Saknad
Stockholm den 17/2 1962

MARIA
Barn, Barnbarn, Syskon
Övrig släkt och vänner.

Allting bleknar, allting brister,
Livets röda tråd är skör.
Den man håller av man mister,
Den man älskar mest den dör.

Vår kära Mor
Mormor och Farmor

Ester Elvine Stahl

född Engman
* 28/1 1884 i Rickul
† 27/4 1962 i Stockholm

Djupt sörjd och saknad av

BARNEN
Barnbarn, Barnbarnsbarn
Syskon, Släkt och vänner.

Vi hann ej säga Dig farväl,
ty döden kom så fort,
men låt oss säga Dig vårt tack
vid evighetens port.

Min älskade Make
Vår käre Far

Gustav Strandsten

* 18/5 1885 i Rickul
† 29/4 1962 i Eskilstuna

Djupt sörjd och saknad av oss

MAKA
Barnen
Barnbarn, Barnbarnsbarn
Broder, Släkt och många vänner.

Aldrig kommer vi att glömma,
Vad Du gjort i gången tid.
Tack för all Din omsorg ömma!
Vila nu i frid!

Vår kära

Matilda Stahl

* 9/5 1898
† 17/2 1962

har stilla insomnat.
Älskad Saknad

SYSKON
Svägerska Svåger
Syskonbarn

Sakta kom budet,
som vår glädje störde.
Sorgligt var ljudet,
som vårt hjärta röde.
Dock ifrån Gud
det oss en hälsning förde —
Död, men Hon lever.

Vår kära Mor

Agneta Wallin

* 23 maj 1891

insomnade i dag lugnt och stilla. Djupt sörjd
och saknad av oss, släkt och vänner.

Stocksund 8 april 1962

Johan och Maria
Agneta

Far har räckt ut handen,
Mor har fattat den,
På den andra stranden
Mötas de igen.

Utgivarkorsband

Bemärkelsedagar

90 år

Maria Reets, född Silberg den 6 aug. 1872, Nuckö
Anna Rant, född Westerbusch den 11 sept. 1872, Rickul
Gertrud Timm, född den 16 sept. 1872, Ormsö

85 år

Lisa Bedman, född Brun den 13 juli 1877, Nuckö
Mina Nyman, född Rant den 15 juli 1877, Nuckö
Hans Bäckman, född den 18 juli 1877, Ormsö
Anders Westerberg, född den 28 juli 1877, Ormsö
Lena Lagman, född den 6 augusti 1877, Rickul
Lena Söderholm, född den 23 aug. 1877, Nuckö
Hulda Marks, född den 24 aug. 1877, Odensholm
Katarina Kornblom, född Westerström den 5 sept. 1877,
Ormsö
Lars Pihlman, född den 12 sept. 1877, Ormsö
Lena Seman, född Noter den 25 sept. 1877, Nuckö
Kadrina Velkman, född Pella den 25 sept. 1877, Korkis

80 år

Lena Koinberg, född Åkerblad den 21 juli 1882, Rickul
Juli Fagerström, född Valp den 26 juli 1882, Vippal
Maria Mickelin, född Appelblom den 12 aug. 1882, Ormsö
Matts Vikman, född den 21 aug. 1882, Rickul
Johan Aspelin, född den 24 aug. 1882, Ormsö
Martha Grönberg, född Brandt den 26 aug. 1882, Reval
Gustav Rant, född den 1 sept. 1882, Nuckö
Karl Laving, född den 6 sept. 1882, Nuckö
Lars Häggblom, född den 13 sept. 1882, Ormsö
Lena Nordman, född Koinberg den 26 sept. 1882, Rågöarna

75 år

Karl Alun, född den 10 juli 1887, Nuckö
Gertrud Sjöman, född Karlström den 13 juli 1887, Ormsö
Maria Murman, född Alström den 11 aug. 1887, Ormsö
Karl Johannes Tammeveski, född den 22 aug. 1887, Hapsal

70 år

Carl Klingberg, född den 2 juli 1892, Rickul
Alexander Lindgren, född den 8 juli 1892, Rågöarna
Lovise Luther, född Leppmets den 12 juli 1892, Neve
Arnold Juuse, född den 17 juli 1892, Reval
Amanda Kadanik, född Dreiman den 25 juli 1892, Hapsal
Johan Hammerman, född den 4 aug. 1892, Ormsö
Lovisa Dyrberg, född Westerman den 9 aug. 1892, Rickul
Jula Hallman, född Brunberg den 16 aug. 1892, Rickul
Katarina Svärd, född Bergström den 20 aug. 1892, Ormsö
Katarina Wennberg, född den 20 aug. 1892, Ormsö
August Österberg, född den 24 aug. 1892, Reval
Jaan Pöldmaa, född den 30 aug. 1892, Rapla
Mina Beckman, född den 6 sept. 1892, Ormsö
Arvi Joon, född den 9 sept. 1892, Reval
Peter Svan, född den 10 sept. 1892, Runö
Lovisa Zeisig, född Derblom den 13 sept. 1892, Nuckö
Lovisa Brandt, född den 17 sept. 1892, Nuckö
Peter Runestam, född den 23 sept. 1892, Runö
Ivar Reinwaldt, född den 26 sept. 1892, Reval
Lovisa Ahlberg, född Grenzman den 30 sept. 1892, Rickul

60 år

Lovisa Hannus, född Aman den 1 juli 1902, Nuckö
Anders Alström, född den 5 juli 1902, Ormsö
Karl Bergström, född den 5 juli 1902, Ormsö
Viktor Tambeck, född den 7 juli 1902, Reval
Katarina Storm, född Nyholm den 9 juli 1902, Ormsö
August Österdahl, född den 18 juli 1902, Rågöarna
Maria Bäckman, född Benholm den 20 juli 1902, Ormsö
Johan Ahlblom, född den 28 juli 1902, Ormsö
Agneta Pettersson, född Bäckman den 29 juli 1902, Ormsö
Johannes Magnusson, född den 30 juli 1902, Rickul
Magdalena Malm, född Berns den 3 aug. 1902, Runö
Voldemar Roos, född den 11 aug. 1902, Vaivara
Ida Granberg, född Klippberg den 13 aug. 1902, Rickul
Amalia Viberg, född Engman den 20 aug. 1902, Rickul
August Matsman, född den 21 aug. 1902, Nuckö
Katarina Hamberg, född Söderlund den 23 aug. 1902, Ormsö
Maria Hamberg, född Blomman den 24 aug. 1902, Ormsö
Lisette Mählberg, född Berggren den 28 aug. 1902, Rågöarna
Lars Häggblom, född den 5 sept. 1902, Ormsö
Erik Greis, född den 6 sept. 1902, Odensholm
Katarina Nyholm, född Lindström den 6 sept. 1902, Ormsö
Johannes Lindvere, född den 9 sept. 1902, Hapsal
Marta Ambros, född Soe den 11 sept. 1902, Reval
Alexander Heideman, född den 12 sept. 1902, Rickul
Herman Ahlberg, född den 14 sept. 1902, Rickul
Eduard Aman-Haimla, född den 15 sept. 1902, Hapsal
Alexander Hallberg, född den 18 sept. 1902, Iru
Katarina Hörnsten, född den 23 sept. 1902, Ormsö

50 år

Peter Gran, född den 3 juli 1912, Runö
Hermine Thomsson, född Olep den 10 juli 1912, Vippal
Oskar Hamberg, född den 15 juli 1912, Rickul
Erich Hanko, född den 20 juli 1912, Dorpat
Edla Thomsson, född Brandt den 1 aug. 1912, Nuckö
Johanna Hamberg, född Talberg den 12 aug. 1912, Rickul
Johannes Magnusson, född den 11 juli 1912, Rickul
Maria Åkerlund, född Glad den 25 aug. 1912, Ormsö
Gertrud Kornblom, född den 27 aug. 1912, Ormsö
Katarina Björk, född den 30 aug. 1912, Runö
Emil Marcus, född 3 sept. 1912, Reval
Imgard Emilie Ottilia Adila, född Pruvli den 7 sept. 1912,
Reval
Alfred Soosalu-Slet, född den 8 sept. 1912, Hapsal
Katarina Friberg, född Dahl den 11 sept. 1912, Ormsö
Maria Karlkvist, född Alkvist den 18 sept. 1912, Ormsö
Sigrid Ribohn, född Aman den 18 sept. 1912, Nuckö
Elmere Elisabeth Lillevars, född Rosen den 27 sept. 1912,
Nargö
Rosine Stahl, född Åkerblad den 27 sept. 1912, Rickul